

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**МУСАТЕНКО Віта Сергіївна - аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ**

ORCID: 0000-0002-9946-2218

УДК 343.431

DOI 10.32782/NP. 2023.1.15

У статті висвітлюється те, що до війни Україна мала численні напрацювання у сфері протидії торгівлі людьми, але не в повному обсязі виконувала свої міжнародні зобов'язання. Серед проблем притягнення до кримінальної відповідальності, які були актуальні до початку війни, можна відзначити те, що більшість засуджених осіб, які займаються торгівлею людьми, змогли unikнути ув'язнення, у тому числі через недооцінення суддями тяжкості кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми, через укорінені стереотипи стосовно того, що саме є торгівлею людьми, а також через корупцію. Кримінальне правопорушення, пов'язане з торгівлею людьми, без покарання фактично неадекватно відображає характер правопорушення та підриває масштабну роботу у сфері боротьби з торгівлею людьми. Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну спричинив необхідність екстрених заходів для протидії торгівлі людьми, через велику кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб. Зусилля державних органів принесли певні успіхи в організації інформаційних кампаній щодо протидії торгівлі людьми на кордонах з сусідніми країнами, налагодження співпраці з європейськими партнерами, створення європейської платформи з обміну інформації, внесення змін до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми. Фактично сьогодні Україна вимушена вирішувати практичні питання протидії торгівлі людьми, спричинені війною на території України, та водночас надолужувати та вдосконалювати ті прогалини, що були актуа-

лізовані нам міжнародними партнерами. Одним з варіантів успішної реалізації поставлених завдань є поєднання зусиль на території всієї країни, активізуючи роботу державних та правоохоронних органів, посилення міжнародного співробітництва, та впровадження кращих напрацювань в усталену практику на законодавчому рівні.

Ключові слова: міграція, торгівля людьми, біженець, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України посились проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, зокрема, тому що виросли ризики потрапляння громадян України в різні форми експлуатації. З одного боку, це пов'язано з тим, що люди були вимушені виїхати з України до Європи, переміститись всередині держави і частину українців примусово вивезли на територію росії та/або білорусі, але з іншого боку невирішені питання притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, відсутність ефективного захисту прав потерпілої особи не дають можливості реалізувати закріплені міжнародним законодавством способи захисту порушених прав людини. На більшості території України громадяни залишились без житла, без грошей, без роботи, що робить їх ще більше уразливими до дій зловмисників. Перед усіма дотичними державними органами виникла необхідність в екстреному реагуванні

та забезпеченні захисту населення від ситуації потрапляння у різні форми експлуатації, мінімізувати ризики, спричинені міграцією громадян по території України та сусідніх країнах, та виробити якісно та практично нові підходи до розв'язання проблем притягнення до відповідальності за пов'язані з такими діями кримінальні правопорушення, які виникли до війни.

Стан дослідження

За часи незалежності в Україні опубліковано численні дослідження, присвячені різним аспектам торгівлі людьми, зокрема праці О. М. Броневицької, В. О. Іваценка, К. М. Іскрова, В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, О. В. Наден, Д. О. Негодченка, А. А. Небитова, А. М. Орлеана, В. М. Підгородинського, Ю. В. Раковської та інших. Проблемні питання виявлення, документування та розслідування торгівлі людьми розглядали П. В. Горбасенко, О. М. Ємець, М. С. Набруско, В. В. Пясковський, О. П. Свінцицька, В. С. Філашкін, К. О. Щербаковська. Варті уваги також дисертаційні роботи з інших галузей – Н. І. Бровко, Т. І. Возної, Л. О. Данильчук, Г. Г. Жуковської, О. І. Захарчук, Л. Г. Ковальчука, Г. Л. Кохана, О. В. Кушніра, Н. М. Лукач, С. М. Олійника, А. В. Пунди, О. В. Святуна, В. В. Турок, А. П. Шуміленко.

У той же час потрібно враховувати, що зазначені роботи українських сучасних учених, стосувались довоєнного часу, але є необхідність додаткового вивчення проблемних питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, пов'язаної зі збройною агресією на території України.

Метою статті є аналіз проблемних питань кримінальної відповідальності, які були до війни, але були посилені новими ризиками торгівлі людьми, спричиненими воєнними діями на території України, а також окреслити шляхи вдосконалення чинного законодавства щодо протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу

За даними Управління верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у спра-

вах біженців (далі – УВКБ ООН), станом на кінець листопада 2022 року, з початку російського вторгнення в Україну, за кордон виїхало 7 891 977 осіб. З них 4 776 606 громадян України отримали в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) статус тимчасового захисту [8]. Кількість внутрішніх переселенців з початку російського вторгнення збільшилася до 4,6 млн людей, але, за неофіційними даними, їх може бути більше. За період з лютого по грудень 2022 року щонайменше 2 млн 800 тис. українців були вимушені виїхати чи були депортовані на територію росії [4]. Ці біженці та переміщені особи є особливо вразливими до торгівлі людьми. Але і люди, які не були переміщені та залишились жити в умовах війни, також залишаються вразливими до торгівлі людьми.

Відповідно до ст. 149 Кримінального кодексу (далі – КК) України (в редакції від 06 вересня 2018 року) передбачено відповідальність за торгівлю людьми, а саме за торгівлю людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію [2].

Пункт 1 примітки до цієї статті визначає, що під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у кримінальну протиправну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [2].

Проблема торгівлі людьми була актуальною для України і до початку російського вторгнення. Так, у 2021 році правоохоронні органи розслідували 222 кримінальні провадження, розпочаті за фактом торгівлі

людьми, що є більше ніж у 2020 році, коли здійснювали розслідування 203 кримінальних проваджень. До цієї кількості увійшли 85 нових кримінальних проваджень, пов'язаних із торгівлею людьми, з метою примусової праці, з яких 54 кримінальні провадження було розпочато за фактом примусового втягнення у кримінально протиправну діяльність [9].

У 2021 році правоохоронні органи відкрили кримінальні провадження проти 101 особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, що більше ніж в два рази в порівнянні з кількістю кримінальних проваджень, розпочатих у 2020 році, коли було відкрито 51 кримінальне провадження з невідомою кількістю обвинувачених [9].

У 2021 році було винесено обвинувальні вироки 24 особам, що займалися торгівлею людьми, що значно менше у порівнянні з 2020 роком, коли було засуджено 29 осіб, та 2019 роком – 35 осіб. З 24 осіб, засуджених за торгівлю людьми у 2021 році, лише 5 осіб отримали реальні терміни ув'язнення, тривалістю від 5 до 10 років, а 19 осіб, отримали лише умовний термін. Що є типовою ситуацією, так, у 2020 році судами було винесено також лише 5 вироків з реальним терміном відбування покарання. При цьому нерозглянутими на кінець 2021 року було залишено 125 кримінальних проваджень, і це найбільша кількість за останні 15 років [7]. Наведені дані лише підтверджують складність протидії правоохоронними органами добре організованим і злагодженим злочинним організаціям, що спеціалізуються на торгівлі людьми до початку війни в Україні. Очікується, що у зв'язку з повномасштабною війною з бойовими діями на більшості території України, відсутністю електропостачання, що унеможливує роботу судових та правоохоронних органів, показники притягнення до відповідальності будуть ще нижчими.

Ефективність кожної держави в особі уповноважених органів у сфері протидії торгівлі людьми, визначається на підставі наступних критеріїв: 1) результативність досудового розслідування і переслідування в судовому порядку, осіб підозрюваних у

торгівлі людьми на території своєї держави; 2) захист жертв торгівлі людьми; 3) проведення навчальних заходів, з метою освіти та попередження людей, щодо ризиків потрапляння у ситуації торгівлі людьми; 4) співпраця з іншими державами у створенні спільних механізмів, щодо протидії експлуатації людей; 5) дієвість зусиль до притягнення до відповідальності в судовому порядку державних посадових осіб, які беруть участь у работоргівлі чи сприяють їй тощо.

Згідно з виконанням вище зазначених критеріїв країни поділяють на три рівні: 1) повністю дотримуються критеріїв ефективності протидії торгівлі людьми; 2) дотримуються не повністю, але намагаються дотримуватись (уже більше трьох років Україна належить до цієї групи); 3) не повністю дотримуються мінімальних стандартів і не докладають значних зусиль.

Відповідно до звіту Державного департаменту США про стан справ у сфері протидії торгівлі людьми за 2022 рік Україна залишилася на другому рівні. Основними критеріями, за якими Україна залишилась на другому рівні, було те, що в порівнянні з іншими роками було більше розслідувань відносно осіб, підозрюваних у торгівлі людьми, виділення у державному бюджеті більших коштів на заходи з протидії торгівлі людьми. Крім того, урядом були вжиті заходи для попередження торгівлі дітьми та зменшення повторної травматизації дітей-жертв у процесі кримінального судочинства. Однак держава в особі уповноважених органів не виконує мінімальних стандартів у декількох основних сферах. Так, відповідні органи визнали винними меншу кількість осіб, які займаються торгівлею людьми, а більшість засуджених осіб, які займаються торгівлею людьми, змогли уникнути ув'язнення у тому числі через недооцінення суддями тяжкості кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми, через укорінені стереотипи стосовно того, що саме є торгівлею людьми, а також через корупцію. Отже, фактична відсутність кримінальної відповідальності, оскільки не має реально-го покарання, призводить до послаблення вироку як засобу стримування від кримінально протиправних дій, неадекватно ві-

дображає характер кримінального правопорушення та підриває масштабну роботу у сфері боротьби з торгівлею людьми. Водночас, не меншає кількість випадків співучасті державних службовців у торгівлі людьми. Так, протягом звітного періоду було розпочато досудове розслідування проти двох державних службовців, які, ймовірно, брали співучасть у торгівлі людьми, але за останні п'ять років жодну особу так і не було засуджено. Україна офіційно надала статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми набагато меншій кількості осіб у 2021 році, аніж у 2020, тоді як міжнародні та громадські організації й надалі встановлюють набагато більше жертв, ніж уряд, підкреслюючи незацікавленість держави зі встановлення реальної кількості жертв, що в подальшому спричиняє відсутність довіри в потерпілої особи в здатність органів влади захистити та/або допомогти їй [9].

Додатково, через збройну агресію росії для українців, особливо на окупованих територіях, з'явилися нові ризики, пов'язані з насильницьким вивезенням людей, у тому числі дітей, за кордон, експлуатацію у збройних конфліктах, для примусової праці та кримінально протиправної діяльності, такої як перевезення наркотиків чи в ролі кур'єрів. Особи, які займаються торгівлею людьми, шукають внутрішньо переміщених осіб та використовують деяких українців для примусової праці на території, не підконтрольній уряду, часто шляхом викрадення, завдання тортур та знущання. Як наслідок, 19 липня 2022 року Держдепартамент США включив росію до списків країн, що ведуть політику або практику торгівлі людьми та примусової праці або чий сили безпеки та підтримувані урядом збройні організації вербують чи використовують дітей як солдатів [1].

Згідно з Національним дослідженням уразливості населення до торгівлі людьми та експлуатації в умовах війни в Україні, яке було проведено на замовлення Міжнародної організації з міграції 59 % опитаних ризикують постраждати від експлуатації, оскільки готові погодитися хоча б на одну ризиковану пропозицію про роботу за кордоном чи в Україні, з яких 39 % готові працювати в

обмін на безкоштовне проживання та харчування, можуть погодитися на ризиковану пропозицію роботи за кордоном: працювати без офіційного працевлаштування, у тому числі у закритих приміщеннях, та без можливості вільно покинути робоче місце, порушити правила перетину кордону, віддати роботодавцю паспорти, телефон та особисті речі. Зазначені ризики є однаковими для чоловіків та жінок, хоча і 86 % вважають, що не потраплять у ризиковану ситуацію або думають, що це мало ймовірно [3].

2022 року незважаючи на військові дії на території України, уповноважені органи, реагуючи на виклики воєнного часу у сфері протидії торгівлі людьми, змогли доопрацювати Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, особливо приділяючи увагу створенню безпечних міграційних маршрутів для населення, яке переміщується, сприяння у їх реєстрації на новому місці перебування, допомоги у відновленні документів, якщо це необхідно, та реагуванню на нагальні потреби шукачів притулку та зниженню їх вразливості до торгівлі людьми, а також навчання, у тому числі працівників прикордонної служби, виявлення та ідентифікації постраждалих осіб [5].

Крім того, підрозділи Міграційної поліції налагодили співпрацю з європейськими партнерами, спільними зусиллями з якими була створена так звана європейська платформа з обміну інформації, де кожна європейська країна, яка долучилась до цієї платформи, надає інформацію щодо протидії торгівлі людьми, та додатково проводяться операції протидії жебракуванню, сексуальній та трудовій експлуатації. Ця співпраця вже дала свої результати у вигляді 50 повідомлень про кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, але за результатами розгляду зазначених заяв було відкрито лише 6 кримінальних проваджень [6]. Але подальша еволюція системи протидії торгівлі людьми вимагає не тільки реагування на сьогоденні виклики, але й на вирішення недоліків виявлених у роботі судових та правоохоронних органів, які лише більше посилились сьогодні.

Висновки

До війни Україна мала численні напрацювання у сфері протидії торгівлі людьми, не в повному обсязі, але виконувала свої міжнародні зобов'язання. Серед проблем притягнення до кримінальної відповідальності, які були актуальні до початку війни, можна відзначити те, що більшість засуджених осіб, які займаються торгівлею людьми, змогли уникнути покарання у виді позбавлення волі, у тому числі через недооцінення суддями тяжкості кримінального правопорушення у сфері торгівлі людьми, через укорінені стереотипи стосовно того, що саме є торгівлею людьми, а також через корупцію. Кримінальне правопорушення, пов'язане з торгівлею людьми, без покарання фактично неадекватно відображає характер правопорушення та підбиває масштабну роботу у сфері боротьби з торгівлею людьми. Водночас в порівнянні з попередніми роками було більше розслідувань відносно осіб, підозрюваних у торгівлі людьми, виділення у державному бюджеті більших коштів на заходи з протидії торгівлі людьми. Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну спричинив необхідність екстрених заходів для протидії торгівлі людьми через велику кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Зусилля державних органів принесли певні успіхи в організації інформаційних кампаній, щодо протидії торгівлі людьми на кордонах з сусідніми країнами, налагодження співпраці з європейськими партнерами, створення європейської платформи з обміну інформації, внесення змін до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми. Сучасні події вимагають вирішення низки правових проблем, які раніше не виникали в нашому суспільстві, запровадження нових, у тому числі міжнародних, практик виявлення та ідентифікації постраждалих осіб, від торгівлі людьми, у подальшому допоможе відобразити наявні практики вербування, переміщення та експлуатацію, що становлять сучасні форми торгівлі людьми, та сприяти притягнення винних осіб до відповідальності. Але водночас потрібно пам'ятати, що зазначені довоєнні практичні проблеми притягнення до кримінальної від-

повідальності нікуди не зникли з настанням воєнних дій на території України. А отже, фактично сьогодні Україна вимушена вирішувати практичні питання протидії торгівлі людьми, спричинені війною на території України, та водночас усувати прогалини, що були виявлені раніше, та актуалізовані нам міжнародними партнерами.

Одним з варіантів успішної реалізації поставлених завдань є поєднання зусиль на території всієї країни, активізуючи роботу державних та правоохоронних органів, посилення міжнародного співробітництва, та впровадження кращих напрацювань в установлену практику на законодавчому рівні.

Література

1. Держдеп включив росію до списку країн, що торгують людьми. URL: <https://www.reuters.com/world/us-places-russia-human-trafficking-child-soldier-lists-2022-07-19>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Національне дослідження уразливості населення до торгівлі людьми та експлуатації в умовах війни. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/Survey%20results_UKR_web.pdf.
4. Повідомлення Укрінформ із посиланням на телеграм уповноваженого Верховної ради з прав людини Дмитра Лубінця про кількість українців, які були вимушені виїхати чи були депортовані на територію росії. URL: <https://www.ukrinform.ua/gubric-society/3627722-za-devat-misaciv-vijnirf-deportovala-majze-tri-miljoni-ukrainciv-ombudsmen.html>.
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лип. 2021 р. № 800-р. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.
6. Протидія торгівлі людьми в умовах війни: захист українців в ЄС та ситуація з примусово переміщеними в рф громадянами. URL: <https://www.ukrinform.ua/gubric-presshall/3625615-protidia-torgivli-ludmi-v>

umovah-vijni-zahist-ukrainciv-v-es-ta-situacia-z-primusovo-peremisenimi-v-rf-gromadanami.html.

7. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2021 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_pravos_2021.pdf.

8. Статистичні дані, щодо ситуації з біженцями з України від 29 листопада 2022 року. Портал оперативних даних Управління верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців : [сайт]. URL: <http://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

9. Україна – витяги із Доповіді про торгівлю людьми – 2022 рік (українською). URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/our-relationship-uk/official-reports-uk/>.

**PREREQUISITES FOR THE
INVESTIGATION OF CRIMINAL
RESPONSIBILITY FOR HUMAN
TRAFFICKING THE CONDITIONS OF
THE STATE OF MARTIAL**

The article highlights the fact that before the war, Ukraine had numerous achievements in the field of combating human trafficking, but did not fully fulfill its international obligations. Among the problems of bringing to criminal responsibility, which were relevant before the start of the war, it can be noted that most of the convicted persons involved

in human trafficking were able to avoid imprisonment, including due to judges' underestimation of the severity of criminal offenses in the field of human trafficking, due to entrenched stereotypes regarding what exactly constitutes human trafficking and also through corruption. The criminalization of human trafficking without punishment actually inadequately reflects the nature of the offense and undermines large-scale work in the field of combating human trafficking. The beginning of the full-scale invasion of Russia into Ukraine caused the need for emergency measures to combat human trafficking, due to the large number of refugees and internally displaced persons. The efforts of state bodies have brought certain successes in the organization of information companies, in terms of combating human trafficking at the borders with neighboring countries, establishing cooperation with European partners, creating a European platform for information exchange, making changes to the State targeted social program for combating human trafficking. In fact, today Ukraine is forced to solve the practical issues of combating human trafficking caused by the war on the territory of Ukraine, and at the same time to make up for and improve the gaps that were brought to our attention by international partners. One of the options for the successful implementation of the set tasks is the combination of efforts throughout the country, intensifying the work of state and law enforcement agencies, strengthening international cooperation, and introducing the best practices into established practice at the legislative level.

Keywords: migration, human trafficking, refugee, criminal liability.